

מבט על, גיליון 252, 14 באפריל 2011

רוסיה והמזרח התיכון החדש

צבי מגן

הזעזועים שפקדו את המזרח התיכון בתקופה האחרונה מצאו את רוסיה מופתעת ואובדת עצות נוכח המציאות החדשה, המאופיינת בחוסר יציבות וחוסר ודאות כלליים. רצונה של רוסיה לשמור על מעמדה במזרח התיכון חייב את מנהיגיה לתור אחר חלופות מדיניות, במאמץ להשתלב בעיצובו העתידי של האזור. השיקולים המנחים של רוסיה הם מצד אחד, הסיכון לאבד את כלל ההישגים הקודמים ויתכן אף להיפגע ישירות אם וכאשר תהליך דומה – מרי אזרחי – יתרחש גם בביתה, ומצד שני הסיכוי לצאת נשכרת מהשינויים המהפכניים, תוך שדרוג מעמדה האזורי. נראה, שרוסיה אכן נחושה לקדם יוזמות מדיניות חדשות מול כלל הגורמים באזור, לרבות בערוץ הישראלי-פלסטיני.

עד לתחילת המאורעות במזרח התיכון מצבה של רוסיה מול המשטרים האוטוריטאריים המתמוטטים היה נח למדי. אלה נראו יציבים, בלמו את הגורמים הרדיקליים והיו פרטנרים טובים לעסקים (עם לוב לבדה חתמה רוסיה על עסקת נשק בהיקף של כ-4 מיליארד דולר, שלא ברור עתה מה יעלה בגורלה). זאת לצד שיתופי פעולה מדיניים שנרקמו במהלך השנים במאמצים לא מבוטלים (בכלל זה גם בריתות אנטי מערביות). כיום סבורה ההנהגה הרוסית שהמהפכות במזרח התיכון חוללו שינויים מרחיקי לכת, שימשיכו להשפיע על רוסיה למשך שנים ארוכות. מבין ההשלכות השליליות, המזוהות לתקופת הביניים הזו, ראוי לציין את השתיים הבאות:

1. איום פוטנציאלי ישיר על רוסיה מכיוון האסלאם הרדיקלי, היה וזה ישתלט על מדינות המזרח התיכון בעקבות המהפכות. כמו כן, עלולה הדוגמה השלילית של אירועי המזרח התיכון להיות מועתקת לאזורים המוסלמיים (ולא רק) של רוסיה וחבר המדינות.
2. נזקים במישור הגלובאלי, היה ויגבר התסריט הדמוקרטי של תוצאת המהפכות, תוך התפרקותו של המחנה האנטי מערבי, עליו ביססה רוסיה את מדיניותה הבינלאומית. כמו כן, לא מן הנמנע כי יתרחש במישור זה תסריט חמור לא פחות – של דחיקת רוסיה מהמזרח התיכון על ידי מתחרים (כמו סין, למשל).

עם זאת יש לציין גם את ההיבטים הפועלים לטובת האינטרסים הרוסיים. למשל בתחום הכלכלי, המתאפיין בעלויות חדות במחירי הנפט, המבטיחים, לפחות לפי שעה, רווחים משמעותיים לרוסיה, ההופכת ממילא לספקית מקורות אנרגיה מובילה. היה ובנוסף לכך תצליח רוסיה לפתח יחסים חיוביים עם המשטרים החדשים, ואולי אף לעצב מחדש גוש מדינות התומכות בה, הרי שבסך הכול תהפוך ההתפתחות הנדונה במזרח התיכון לחיובית עבורה.

הפעילות המדינית הרוסית לנוכח האירועים התאפיינה כבר מהשלב המוקדם בגמישות ראויה לציון. זו כללה הפניית עורף למשטרים המתמוטטים ותמיכה בכוחות המורדים גם אם זה היה כרוך באי נוחות מסוימת ובלבטים שבין שיתוף הפעולה עם המערב לבין היענות לדעת הקהל מבית, התומכת במשטרים הקודמים. במיוחד בלט הדבר במקרה הלובי, כאשר, בסופו של דבר החליט הנשיא מדבדב להצטרף להחלטות האו"ם לגבי הסנקציות נגד משטרו של קדאפי ולא לטרפד את החלטה 1973. החלטתו זו זכתה לביקורת גורפת, לרבות מצידו של ראש הממשלה ולדימיר פוטין (תוך חשיפה, עקב כך, של קורטוב מהמחלוקת הפנימית בצמרת הרוסית). מכל מקום, חרף תמיכתה זו ממשיכה רוסיה להתנגד להפעלת כוח מול קדאפי, כמו גם מול כל מדינה אחרת באזור. התנהלות אופיינית זו של העברת מסרים כפולים, משקפת כוונה רוסית לצאת נשכרת מכל הצדדים: גם לשמר יחסים טובים עם המערב וארצות הברית בראש ובראשונה, גם לא לפגוע ביחסים עם קדאפי, היה וישרוד, וגם להיערך ליחסים טובים עם המנהיגות הלובית העתידית. על פי עיקרון דומה, תתנהג רוסיה גם מול מדינות אחרות באזור, אגב ניסיון לצבור נקודות זכות בזירה הבינלאומית.

מדיניות זו משקפת את הדילמה הרוסית בסוגיית המשבר המזרח תיכוני. נראה, כי העדפתה של רוסיה, היה ונגזר עליה להיפרד מהמשטרים הנוכחיים, היא תמיכה במגמות שאינן פרו-מערביות ודמוקרטיות מזוהות, אף כי גם עלייתם של הכוחות האסלאמיים הרדיקליים אינה נוחה לה באותה המידה. נראה כי משטרים אוטוריטריים "מתונים", המשלבים גורמים אסלאמיים, ושאינם באוריינטציה מערבית מובהקת, הינו הפתרון "הנסבל" יותר.

יצוין, שבחלקים מהאליטות הרוסיות גוברת ההתרשמות בדבר היחלשותה של ארצות הברית בזירה הבינלאומית, דבר המפיה שאיפות לניצול ההזדמנויות לקידום מעמדה המשפיע של רוסיה במזרח התיכון ובמערב הבינלאומית בכללותה. ואכן, ניכרת עתה פעלתנות רוסית מול מדינות המזרח התיכון, המשדרת הערכות לקידום יוזמות מדיניות חדשות, לרבות בערוץ הישראלי-פלסטיני.

בהקשר זה, יש כנראה לראות גם את רצף המגעים האינטנסיביים עם מרבית מדינות האזור. במכלול זה בולט רצף ביקורים במוסקבה, בסוף מרס שנה זו, של ראש הממשלה בנימין נתניהו, של יושב ראש הרשות הפלסטינית, של שר החוץ הסעודי וכן ביקורו של שר החוץ הרוסי, לברוב, במצרים. כל אלה לוו, בין היתר, במסרים רוסיים אודות חשיבות חידושו של תהליך השלום בעיתוי הנוכחי דווקא, בשל הפוטנציאל החיובי שבו להשפיע באורח מרגיע על כלל האזור. לישראל, בהקשר זה, מיוחסת הנכונות לגמישות רבה מבעבר, בשל מודעותה להשלכות השליליות לגביה של המאורעות הפוקדים את האזור. מכל אלה עולה תמונה, לפיה נוסף לעניין שבתאום עמדות עם מדינות מרכזיות באזור במציאות הבינלאומית החדשה, מתבצע ניסיון רוסי ליזום פעילות דווקא בתחום תהליך השלום. יצוין בהקשר זה, שהדיאלוג ותאומי המהלכים עם ישראל נמשך מעבר לביקורו של ראש הממשלה נתניהו במוסקבה. השלב הבא בהתפתחות זו צפוי, ככל הנראה, במפגש הקוורטט הקרוב, באפריל, לקראתו מתגבשת גם הצעה אירופית חדשה. לא מן הנמנע שרוסיה רוקמת רעיונות מקבילים משלה או, לפחות, צוברת נקודות זכות על מנת לקדם החלטות רצויות לה ולהבטיח השתתפות רוסית בתהליך במעמד משפיע מבעבר.

מכל מקום נראה, שההצעה הרוסית לקוורטט תכלול גם הפעם את הדגם המוכר עם שינויים מסוימים, ברוח התקופה. לדידם, על הקוורטט לקבל הפעם החלטות קונסטרוקטיביות, שביכולתן לתרום באורח מרגיע וחיובי על המצב באזור בכללותו. ההצעה המתגבשת מתייחסת להתנעת הדיאלוג בין הצדדים בחסות הקוורטט. תהליך זה יהיה רצוף, ממושך ובעל יעדי ביניים מוגדרים, שיאפשרו את הצגת יישומם כהישגים המאפשרים את המשך ההתקדמות, או בהיעדרם לחלק את האחריות בין הצדדים השונים. את התהליך הזה יוצע להתחיל בוועידה

הבינלאומית במוסקבה. נשקלת גם אפשרות לשילובן, במעמד משקיפים, של סין והודו, שביכולתן לסייע בקידום ההחלטות בהמשך. אומנם, אין בהצעה זו חידושים אטרקטיביים, אולם היא מעוררת אופטימיות זהירה בקרב יוזמיה ונראה סביר שאכן תונח על שלחנו של הקוורטט בכינוסו הקרוב.

אם כן, במציאות המזרח תיכונית הנוכחית, רווית חוסר הוודאות, רוסיה, לאחר התאוששות מהירה למדי, מנסה לנווט את דרכה בסבך המאורעות, תוך בקרת נזקים ובחינת דרכי פעולה עתידיות לשימור מעמדה באזור המזרח התיכון. במכלול זה ניכר ניסיון לגבש חלופות למערכת היחסים הקודמת שקרסה, מול המשטרים השורדים והחדשים, אגב ניצול המצב שנוצר באזור. במכלול מאמציה המדיניים של רוסיה לשדרוג מעמדה הבינלאומי בכללותו, ניתן לזהות גם כוונה לעצב גוש מדינות התומכות בה. במקביל, נראה, שרוסיה רוקמת מהלך לקידום התהליך המדיני בערוץ הישראלי—פלסטיני, בהובלתה. ניתן לסכם את התמונה המסתמנת כתחילתה של תחרות מחודשת בין המעצמות על ההשפעה במזרח תיכון החדש.